

МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ

ПРОПОРЦИОНАЛНЕ У СИСТЕМУ ПОРЕДБЕНИХ
КОНСТРУКЦИЈА
СА ЗНАЧЕЊЕМ ЈЕДНАКОСТИ

1. Сам термин пропорционалне конструкције није раширен у србистици и/или сербокroatистици. Од свих сербокroatистичких граматика у којима се наводе и зависне реченице што се у вансербокroatистичкој литератури именују тим термином једино се у граматизи Мразовић & Вукадиновић¹ користи термин *пропорционалне реченице*. Међутим, у тој граматизи термин пропорционалне реченице има шире значење од у лингвистици уобичајеног: он покрива све поредбене количинске реченице. А пропорционалност се по правилу везује само за један (под)тип поредбених (компаративних) реченица, са специфичним структурно-семантичким карактеристикама. Ријетке су сербокroatистичке граматике које у оквиру поредбених реченица не наводе бар један примјер којим илуструју и тај посебан однос »компаративности«, без обзира што ту »посебност« не прати и термилошко рјешење. Ријеч је, наиме, о сложеним реченицама које репрезентују сљедећи примјери².

¹ Павица Мразовић – Зора Вукадиновић, *Граматишка српскохрватског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нова вест, Нови Сад, 1990.

² Све примјери које у раду наводимо ексерпирани су из сљедећих дјела, умјесто чијих ће се пуних назива у тексту наводити само скраћени дио дат у заграда: Иво Андрић, *Јелена, жена које нема (одабране приповијешке)*, избор Ненад Кебара, Кантакузин, Крагујевац, 1997. (у тексту: И. Андрић, Јелена); Иво Андрић, *Омерпаша Лајнас*, Удружени издавачи, Свјетлост, Сарајево, 1981. (И. Андрић, Омерпаша); Иво Андрић, *Ex ponto i Nemiri*, Кантакузин, Крагујевац, 1998. (И. Андрић, Ex ponto); Матија Бећковић, *Очинство*, Граматик, Подгорица, 2000. (М. Бећковић); *Блиц*, дневне новине из Београда (Блиц); Радослав Братић, *Слика без оца*, БИГЗ, Београд, 1992. (Р. Братић, Слика); Радослав Братић, *Страх од звона*, БИГЗ, Београд, 2000. (Р. Братић, Страх); Николај Велимировић, *Мисли о добру и злу*, АРТ Принт, Нови Сад, 1999. (Н. Велимировић); *Вести*, независни дневни лист, издање за Нјемачку (Вести); Јанко Вујиновић, *Паника у интерсистију*, Дерета, Београд, 2000. (Ј. Вујиновић); Мирое Вуковић, *Ја – Тара*, УНИРЕКС, Културно-просвјетна заједница, Подгорица, 1997. (М. Вуковић); Ново Вуковић, *Приповијешке Стефана Митрова Љубише*, Завод за уџбенике и наставна

(1) *Што* си бољи, *што* си гори. (М. Бећковић, 98); *Што* је већи дистинкцијски потенцијал, *што* је већа могућност за танане преливе у изразу. (Р. Симић, 74); *Што* је држава покваренија, *што* је више закона. (Блиц, 750, 27-28. 2. 1998, 11: Коста Чавошки); *Уколико* горе – *уштолико* боље. (В. Стевановић, Горча, 124); ...*уколико* су једноставније и боље усклађени њихови делови, *уштолико* ће бити јачи произведени ефекат (Р. Симић, 65); итд.

Сербократистичке граматике наведени (под)тип сложених реченица сврставају или у начинске или у поредбене, зависно од тога како на реченичном нивоу третирају однос начина и поређења. Наиме, не само у српском (или српскохрватском) него ни у другим језицима нема јединственог рјешења о статусу начинских и/или поредбених реченица, него се међуоднос начина и поређења на нивоу зависносложене реченице рјешава на три начина: 1) или се све поредбене реченице подводе под начинске, 2) или се све начинске подводе под поредбене, 3) или се начинске и поредбене сматрају посебним (раздвојеним, разграниченим) врстама зависних реченица³ Не улазећи у шире разматрање међуодноса начина и поређења у сложеним реченицама, чини нам се да је начин и поређење неопходно разматрати у међуодносу, с тим да се могу издвојити најмање три подтипа начинских и поредбених реченица, и то:

средства, Београд, 1985. (Н. Вуковић); Милан Вучковић, *Добровољцац*, Минхен – Париз, 1996. (М. Вучковић); *Глас јавности*, дневне новине из Београда (Глас јавности); *Евројске новост*, дневни лист, издање за СР Немачку (Европске новости); *Између машице и стварности*. *Избор из савремене југословенске приповејке*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998. (ИМиС); *Илустрована пољитика*, недељне новине из Београда (Илустрована политика); Василије Калезић, *Покрет социјалне литературе*, КЗ »Петар Кочић«, Београд, 1975. (В. Калезић); Тихомир Левајац, *Јојей суданија*, Задужбина »Петар Кочић«, Бањалука, Београд, 1999. (Т. Левајац); Радош Љушић, *Љубави српских владара и пољитичара*, Зограф, Ниш, 2000. (Р. Љушић); Драгана Р. Машовић, *Дивља харфа*, Матица српска, Нови Сад, 1996. (Д. Машовић); Петар Милосављевић, *Нови Сад на вајри*, Књижевне новине, Београд, 1989. (П. Милосављевић); *Недељни телеграф*, недељник из Београда (Недељни телеграф); НИН, недељне информативне новине, Београд (НИН); Предраг Палавистра, *Критика и авангарда*, Просвета, Београд, 1979. (П. Палавистра); Борислав Пекић, *Како ујокојити вампира*, Обод, Цетиње, 1994. (Б. Пекић); *Српска књижевност*, избор и приредила Злата Бојовић, МСЦ, Београд, 1997. (СК); Меша Селимовић, *Тврђава*, Кантакузин, Крагујевац, 1998. (М. Селимовић); Радоје Симић, *Оштрица стилистичка*, Научно друштво за неговање и проучавање српскога језика, Београд, 1998. (Р. Симић); Видосав Стевановић, *Тестамент*, СКЗ, Београд, 1986. (В. Стевановић, Тестамент); Видосав Стевановић, *Константин Горча*, Светлост, Крагујевац, СКЗ, Народна књига, Београд, 1984. (В. Стевановић, Горча); Бранко Стојановић, *У славу оклеветаној љубедника*, Свет књиге, Београд, 2000. (Б. Стојановић); Радоје Татић, превод романа: Пауло Коелџо, *Алхемичар*, Паидеиа, Београд, 1997. (Р. Татић); *Телеграф*, дневне новине за дијаспору, издање за СР Немачку (Телеграф); Павле Угринов, *Загај животи*, Нолит, Београд, 1980. (П. Угринов).

³ О статусу поредбених и начинских реченица у граматикама српског, односно српскохрватског, руског, бугарског, чешког, њемачког, француског и енглеског језика врло прегледно пише Лука Вукојевић, *Структурно-семантички стајтус поредбених реченица*, Филологија, бр. 27, Загреб, 1996, стр. 123-151.

а) чисто начинске реченице, нпр. оне с везницима: (тако) да, тако што, тиме да/што; на тај начин да/што: Разговарали су *иако/на иај начин да су урлали један на другог*; Стране језике је вјежбао *иако ишо је ујоређивао преводе Библије*; Умирио га је *шине ишо му је обећао помоћ*; итд.);

б) чисто поредбене реченице, гдје, нпр. спадају све поредбене реченице по неједнакости, и не само оне, с везницима: него што, него да, него кад, него док, него ако, него(ли): Играли су боље *него ишо* смо очекивали; Њему је боље тамо *него да је осћао овђе*; У кафани се осјећа пријатније *него кад* оде у позориште; итд.);

в) поредбено-начинске реченице (све поредбене реченице по једнакости, с везницима: као што, као да, како: Урадићете то *како / као ишо* смо се *договорили*; Играли су карте *као да су ирави коцкари*; и сл.).

Пропорционалне реченице не могу се у потпуности подвести ни под једну од наведених подгрупа начинских и поредбених реченица, јер оне дијеле неке од особина и чисто поредбених и поредбено-начинских реченица. Оне се, наиме, слажу са чисто поредбеним реченицама по томе што се зависном клаузом у пропорционалним реченицама никада не одређује начин вршења радње основне клаузе (па су с те стране подударне с реченицама којима се обиљежава / изражава поређење по неједнакости), док се с друге стране садржаји који се пореде увијек у односу једнакости, па су по тој особини оне подударне с наведеним поредбено-начинским реченицама; заправо су подврста поредбених реченица којима се изриче једнакост. Будући да су основне поредбене реченице за једнакост по правилу начинско-поредбене, недостатак (искључење) начинске компоненте у најмању руку пропорционалне реченице чини посебном подврстом поредбених реченица за изражавање једнакости.

Већ се по начину обраде пропорционалних реченица у окриљу поредбених у граматичкој и научној литератури може закључити да пропорционалне реченице имају специфичности које се супротстављају њиховом једноставном прикључивању некој од група начинских и/или поредбених реченица. Тако нпр. пропорционалне реченице у својој граматичкој хрватског или српског језика Барбара Милер, у складу с готово општеприхваћеним рјешењима у њемачким граматикама (за њемачке пропорционалне конструкције) разматра у оквиру модалних (начинских) реченица, као посебан подтип поредбених реченица равноправан с поредбеним реченицама за једнакост и неједнакост. Друкчије речено, она издваја три типа реченичне компаративне модалности: једнакост, неједнакост и пропорционалност.⁴ И М. Стевановић тек након исцрпне обраде поредбених реченица за једнакост и неједнакост, наводи и неколика примјера пропорционалних реченица, констатујући да и оне припадају

⁴ Barbara Kunzmann-Müller, *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Wien, 1994, 254-256.

поредбеним (терминолошки их не спецификујући), тако да се на основу таквога начина обраде може закључити да их он ипак одваја од претходна два типа.⁵ Павица Мразовић и Зора Вукадиновић, споменимо још једном њихову граматику, такође пропорционане реченице не уједињују с поредбеним реченицама за једнакост, него их и именом, а и семантиком квантитета (количине) издвајају у посебну групу начинских реченица, обрађујући их на различитим мјестима према њиховој функцији (нпр. »Атрибутске пропорционалне реченице« уз прилоге, уз придјеве, итд.).⁶ Иво Прањковић строго одваја поредбене и начинске реченице у двије посебне врсте, с тим да пропорционалне сврстава под поредбене за једнакост; а могућност претворбе других (свих) типова поредбених реченица за изражавање једнакости у реченице с корелативним везником *ишћо...ишћо* Прањковићу је један од основних критеријума диференцијације начинских и поредбених реченица.⁷ У најисцрпнијем синтетичком раду о поредбеним реченицама у сербокроатистици Л. Вукојевић такође пропорционане реченице подводи под поредбене којима се изражава једнакост, тврдећи да се »на темељу синтактичких, семантичких и прагматичких критерија могу разликовати два типа поредбених односа, сваки са својим посебним обиљеживачима, и према томе двије врсте субординираних поредбених реченица: 1) поредбене реченице којима се изриче једнакост...2) поредбене реченица којима се изриче неједнакост...«⁸

2. У овоме раду, позивајући се на резултате анализе пропорционалних реченица и у другим језицима, посебно руском и њемачком, циљ нам је да, на богатом материјалу из различитих функционалних стилова, опишемо све забиљежене моделе пропорционалних сложених реченица, и да покушамо, освјетљавајући њихове структурне, семантичке и прагматичке карактеристике, дати одговор на нека у литератури до сада (не)постављана питања у вези с овим реченицама, и не само њима него и са другим конструкцијама са значењем пропорционалности у српскоме књижевном језику.

Но, пошто у литератури нема јединственог мишљења које све конструкције потпадају под пропорционалне, неопходно је најприје одредити шта у овоме раду сматрамо пропорционалном конструкцијом. Пропорционалним реченицама сматрамо оне и само оне зависносложене реченице у којима су садржаји клауза у односу пропорције, што значи да *измјена сйейена особине изражене зависном клаузом йодразумијева ишћи*

⁵ Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) II. Синтакса*, Научна књига, V издање, Београд, 1991, 886.

⁶ П. Мразовић & З. Вукадиновић, *нав. дјело*, 544, 559-560. и 281.

⁷ Иво Прањковић, *Хрватски језик 3: уџбеник за 3. разред гимназије*, Школска књига, Загреб, 1998,60.

⁸ Л. Вукојевић, *нав. дјело*, 137-138.

стейен измјене особине изражене основном клаузом.⁹ Формални показатељи пропорционалног значења јесу присуство компаративних облика придјева или прилога и у главној и у зависној клаузи, али и специфична везивна средства ових сложених реченица. По својим везивним средствима пропорционалне реченице су најтипичнији представници корелативних сложених реченица, које се структурно »могу одредити као посебна врста зависносложених реченица у којима се претпоставља назочност саставнице синсемантичке нарави у устројству главне суреченице (клаузе) који упозорава на синтактичку и семантичку незавршеност те суреченице«. ¹⁰ Пропорционалне реченице имају, дакле, корелативна везивна средства, што значи да између зависне и основне клаузе на везничком плану постоји суоднос замјеничко-упућивачких ријечи које чине везнички скуп (комплекс). Управо ти специфични корелативни везници и присуство компаративне ријечи у структури обију клауза јесу најкарактеристичнији формални показатељи пропорционалног значења зависносложене реченице. У различитим језицима број корелативних везника пропорционалних реченица, нормално, није подударан. Док, на примјер, руски језик има само једну (граматикализовану) везничку пропорционалну форму *чем – шем*, а њемачки двије: *је – ум со* и *је – гесџо*,¹¹ српски језик је у броју пропорционалних корелативних везника кудикамо богатији (мада се то на основу досадашње сербокroatистичке анализе пропорционалних реченица и не би могло закључити, јер се у литератури по правилу за ове реченице наводе једна или двије везничке форме).

2. 1. Основни и у употреби најчешћи и најобичнији везник пропорционалних реченица српскога језика јесте корелативни везник ШТО – ТО, с тим да најчешће *што* долази на почетку зависне, а *то* на почетку основне клаузе, као нпр.:

⁹ Сличне дефиниције пропорционалних реченица дају се у готово свим руским и њемачким граматикама. В. нпр.: *Grammatika sovremenogo ruskogo jazyka*, ANSSSR, Nauka, Moskva, 1970; Karl-Ernst Sommerfeldt / Günter Starke, *Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, 2. Auflage, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1992; Karl Erich Heidolph / Walter Flaming / Wolfgang Motsch, *Grundzüge einer deutschen Grammatik*, 2. Auflage, Akademie – Verlag, Berlin 1984; Vilma Barnatova / Helena Beličkova-Križkova / Oldrich Leška / Zdena Skoumalova / Vlasta Strakova, *Russkaja Grammatika 2*, Akademia Praha 1979.

¹⁰ Ivo Pranjković, *Suodnosna vezna sredstva u hrvatskome jeziku*, in: Diegrammatischen Korrelationen, Hrsg. Branko Tošović, GraLiS, Graz, 1999, 333.

¹¹ В. о томе у литератури наведеној у напмени 9.

(2) *Што* је већа примена казних мера, *што* је већа непопуларност режима. (В. Калезић, 205); И *што* је у једном таквом покрету већи број покрета уткан и збијен, *што* је покрет изразитији и слика убедљивија. (И. Андрић, 263); И *што* је он према њој био пажљивији и дарежљивији, *што* је била већа њена умишљеност да је обасипа даровима само зато што је она љепша од свих других. (М. Вуковић, 116); По правилу тако и бива: *што* је ко нижи по свом стварном положају, по својим способностима и образовању, приходима и угледу, *што* је ревностији и жучнији у оговарању. (И. Андрић, Омерпаша, 218); *Што* се више уздизао, *што* је више морао да се окреће за оним што је било и остало иза њега. (И. Андрић, Омерпаша, 200); И *што* сам мање знао о томе, *што* сам се слабије сећао, *што* ми је то постајало све важније. (В. Стевановић, Тестамент, 76); Једна постеља је за њих двоје довољна. А *што* је ужа, *што* је боља. (Ј. Вујиновић, 80); *Што* ужи видик, *што* већи немир. *Што* шири видик, *што* мањи немир. (Н. Велимировић, 15); *Што* веће богатство изван Бога, *што* већа бедноћа. *Што* веће знање изван Бога, *што* већа празнина. (Н. Велимировић, 15-16); *Што* више у ту торбу трпаш, *што* се више из ње просипа. (Н. Велимировић, 44); *Што* се више шири круг знања, *што* се више шири и круг незнања. *Што* се више повећава број жеља задовољених, *што* се више повећава и број жеља незадовољених. (Н. Велимировић, 45); *Што* дуже мајка љуљуска дете, *што* доцније дете прохода. (Н. Велимировић, 99); Јер *што* змија више испија живот из човека, *што* Бог мање даје живота човеку. (Н. Велимировић, 136); итд.

2.2. Наведени корелативни пропорционални везник реализује се покаткад и у форми с ријечцом *џог*, дакле као ШТО ГОД – ТО, као нпр.:

(3) *Што џог* више неверовања у неверујућих *што* јача вера у верујућих. (Н. Велимировић, 19); итд.

2.3. Умјесто у номинативном облику, замјеница *што* може бити у склопу пропорционалног везника реализована и у форми инструментала *штиме*, тако да пропорционални везник има форму ШТО – ТИМЕ, као нпр.:

(4) *Што* их је (= унутрашњих непријатеља) више, *штиме* се боље оправдавају промашају. (НИН, 2493, 8. 10. 1998, 21); *Што* већа глад, *штим* боље! (П. Угринов, 254); итд.

2.4. Послије везника *што* – *што* у српском језику у употреби је најчешти пропорционални корелативни везник УКОЛИКО – УТОЛИКО, као нпр.:

(5) *Уколико* више нереди, скокова, прелома и резова – *ућолико* боље и сигурније. *Уколико* произвољније, ћудљивије – *ућолико* верније животу. *Ућолико* тачније. (В. Стевановић, Горча, 117); *Уколико* горе – *ућолико* боље. (В. Стевановић, Горча, 124); ...*уколико* су једноставније и боље усклађени њихови делови, *ућолико* ће бити јачи произведени ефекат (Р. Симић, 65); *Уколико* је питање луђе и бесмисленије, са стајалишта свих познатих фактора, *ућолико* оно има више изгледа да изнуди признање на неко мање лудо и умереније. (Б. Пекић, 193); итд.

2. 5. И овај пропорционални везник реализује се и у облику с ријечцом *џог*, дакле у форми УКОЛИКО ГОД – УТОЛИКО, као нпр.:

(6) *Уколико* се *џог* мудрији показујемо пред људима, *ућолико* се луђи осећамо пред самим собом.

Уколико *џог* више истичемо пред људима своје врлине, *ућолико* се јаче истичу пред нама самим одговарајуће слабости и пороци. (Н. Велимировић, 12); и сл.

2. 6. Комбиновањем првог дијела везника *шћо* – *ћо* и другог дијела везника *уколико* – *ућолико* формиран је пропорционални везник ШТО – УТОЛИКО:

(7) *Шћо* се човек више приближава сну, *ућолико* више Лична Легенда постаје истински разлог постојања. (Р. Татић, 75); Код Љубише се, рекло би се, очитује једна законитост: *шћо* је историјска материја која служи као подлога приче заснованија, прецизнија и исцрпнија, *ућолико* је његова стваралачка имагинација прикраћенија. (Н. Вуковић, 25); Уопште узевши, *шћо* је Дојчевићева иронија љућа, *шћо* више нагиње цинизму и саркастичности, *ућолико* је духовитија и убитачнија. (Н. Вуковић, 76); итд.

2. 7. Пропорционално значење уз присуство компаратива у обје клаузе може се обиљежити и корелативним везником КАКО – ТАКО:

(8) *Како* је постајао старији, *ћако* је све више боловао (Л. Вукојевић, 128; Иво Прањковић); *Како* се више приближавао тренутак одлуке, *ћако* је он постајао све нестрпљивији.

2. 8. И овај се везник може комбиновати с везником *шћо* – *ћо*, тако да се пропорционални везник може остварити и у форми ШТО – ТАКО (или пак у форми УКОЛИКО – ТАКО):

(9) *Шћо* / *Уколико* је постајао старији, *ћако* је све више боловао; *Шћо* / *Уколико* се више приближавао тренутак одлуке, *ћако* је он постајао све нестрпљивији; и сл.

2. 9. Корелативни везник пропорционалне реченице може се остварити и у форми КОЛИКО – ТОЛИКО:

(10) *И колико* је више себе замишљала љепотицом какве нема на свијету, *штолико* је њега више презирала и мрзјела што је посједовао њену љепоту (М. Вуковић, 117); ...*колико* више за камате, *штолико* мање за плате (Глас јавности, 1174, 11. 11. 2001, 4); итд.

2. 10. У комбинацији овога везника с основним пропорционалним везником *што* – *то* настаје пропорционални везник ШТО – ТОЛИКО (а могућа је и везничка форма *уколико* – *штолико*):

(11) *Што* ме публика буде више вређала, *штолико* ћу бити више мотивисан. (Блиц, 961, 30. 9. 1999, 23); *Што* су колена (при спавању) ближа грудима, *штолико* је виши степен тајанствености. (Телеграф, 27, 20-21. 6.2000, 21); Ниједна од тих страна, сем празних речи Симовићевој Влади ништа не нуди: *што* вас више изгине, *што* више Немаца побијете, *штолико* ће и нама бити лакше. (П. Милосављевић, 128); итд.

2. 11. И на крају, пропорционалне реченице могу бити остварене и у форми чисте поредбене реченице за једнакост, с везником КАО ШТО – ТАКО, нужно комбинованим с компаративним облицима придјева или прилога у обје клаузе, као нпр.:

(12) *И као што* је смисао и дух једне речи увек пространији од саме те речи, *иако* је и свако више царство пространије од сваког царства нижег. (Н. Велимировић, 40); и сл.

3. Из пописа везивних форми пропорционалних реченица лако се може закључити да у структуру корелативног везника улазе замјеничко-упућивачке ријечи: замјенице и замјенички прилози, с тим да у основној клаузи долазе само форме које упућују на саговорника (нпр. замјеница *то*, али не и замјеница *ово* или *оно*; замјенички прилози *иако*, *штолико*, али не и *овако*, *онако*, *оволико*, *онолико*). У литератури се сматра да се између корелатора, тј. структурних дијелова корелативног пропорционалног везника, успоставља катафоричко-анафорички однос.¹² У пропорционалним реченицама, међутим, не остварује се типичан катафоричко-анафорички однос између корелативних дијелова везника. Наиме, корелатори никада не стоје у контактном положају, тј. никада се не остварује структурна верзија сложене реченице у којој би везивни

¹² В. нпр.: Л. Вукојевић, *нав. гјело*, 137; И. Прањковић, *Суодносна везна средства...*, 332.

елемент зависне клаузе долазио непосредно иза катафорског коралата у основној клаузи, него су елементи корелативног пропорционалног везника увијек у дистактном положају. Најчешћи је случај, како се види и из свих досада наведених примјера пропорционалних реченица, да корелативни дијелови везника долазе на почетку клауза, зависне и главне. Тако је по правилу када је зависна клауза у препозицији, какав је случај у готово свим досада наведеним примјерима. На структурно-семантичком плану корелативни дијелови везника нису, међутим, подједнако значајни: корелативни елемент зависне клаузе структурно је обавезан, док је корелативни елемент у структури основне клаузе структурно факултативан. Тако се сви напријед наведени модели с препозицијом зависне клаузе могу реализовати и с нултим корелатом у структури основне клаузе, тј. с редукцијом корелативне катафорске ријечи у основној клаузи, што недвосмислено потврђују и следећи примјери пропорционалних реченица, у којима ћемо уз везник зависне клаузе курзивно истицати и компаративне ријечи и у основној и у зависној клаузи:

(13) *Што* је *више* завађао људе, баш као и наш Прокопије, *више* су га вољели. (Р. Братић, Страх, 178); *Што* је Грба *више* у послу одмицао, чувари су били све *сћоржи* и све је *шеже* било прићи клесаревој кући. (Р. Братић, Слика, 156); И *што* се *више* примицала свечаност, *све* *више* је Грба бивао одсутан. (Р. Братић, Слика, 158); И *што* сам се *више* скривала, била сам све *сиђурнија* у то. (В. Стевановић, Тестамент, 81); *Што* се *више* љути и заклиње / Све му *мање* и *шеже* вјерују (М. Бећковић, 93); *Што* је нешто *мање* / Ћера ти се *више* (М. Бећковић, 157); *Што* сам се *више* ближио »Такову«, бивао сам све *расћресенији* и *обамрлији*. (П. Угринов, 247); *Што* се *више* примичу пожару, све су *сћорији* и Јоаким и остали. (Р. Братић, Слика, 166); *Што* се *више* приближавао своме сну, ствари су постајале све *шеже*. (Р. Татић, 89); Али *што* је *више* одмицало време, њему се – уместо да заборавља – у сећању све *чеиће* јављала помисао на тамницу. (И. Андрић, Јелена, 94); *Што* је Симан *више* падао у ватру, повереник је све *мирније* и *веселије* стављао примедбе и изазивао Симана да говори. (И. Андрић, Јелена, 68); *Што* *више* самујеш и ћутиш о себи, све ти је *луђи* и *илићи* разговор твог сусједа. (И. Андрић, Ех ponto, 54); *Што* сам се *више* напрезао, *јасније* и *боље* сам чуо. (В. Стевановић, Тестамент, 69); *Што* је бивало *топлије* и *јасније* на небу, све му је било *шеже*. (СК, 278: Милош Црњански); *Што* су се *више* примицали крају шанца, ветар је бивао све *јачи*. (И. Андрић, Омерпаша, 279); *Што* има *више* светих складишта иза којих се људи крију, све је *више* простора за људско зло. (М. Селимовић, 50); *Што* је *више* страха, *више*

је реда. (М. Селимовић, 162); *Што* је испит тежи, *више* новца треба издвојити. (Глас јавности, 18. 3. 1999, 11); Рже, и *што* га јахач *више* подстиче, *ујорније* стоји. (Ј. Вујиновић, 178); *Што* се јахаћи коњ *више* приближава, нашем усамљенику постаје *јасније* да је то Он – Звездан. (Ј. Вујиновић, 184); Овде ти је тако: *што* си *школованији*, *шеже* опстајеш. (Ј. Вујиновић, 57); *Што* *џог* је човек морално *буднији*, све га *већа* језа хвата од греха. (Н. Велимировић, 124); Међутим, *уколико* смо се *више* удаљавали од партијских ћелија ка ширим уличним организацијама, тачка »разно« бивала је све *занимљивија* и *сагржајнија*. (П. Угринов, 103); итд.

Из наведених примјера пропорционалних реченица с редукованим везивним корелатом у основној клаузи, види се да при редукцији корелата често у структури основне клаузе долази интензификаторска лексема *све*, и то по правилу испред компаративне ријечи указујући на нарастање степена особине изражене компаративом придјева или прилога¹³. А такву улогу интензификатора преузима корелативни дио везника из основне клаузе у свим случајевима када главна претходи зависној или када је зависна клауза интерполирана (уметнута) у структуру основне. Тада се корелативни везивни елемент из главне клаузе обавезно смјешта непосредно (ако није раздвојен енклитиком) пред комапаратив придјева или прилога¹⁴, што потврђују и сљедећи примјери из корпуса:

(13а) А крушка се урастала / *Све тврђа* и *сијеченија* / *Што* је била *старија* (М. Бећковић, 195); Дечак је падао у *све већу* забуну *што* је *више* хтео да буде пажљив и опрезан. (И. Андрић, Јелена, 35); ...а ја сам наваљивао као оса, *све ујорније што* сам био *сиџурнији* да неће ништа учинити. (М. Селимовић, 249); Има нечег *више* пријатног него болног у одлагању тога дана који бива *све зрелији* и *слађи што* се *сијорије* приближава. (И. Андрић, Омерпаша, 145-146); Хартија је споро горела са оба краја, али пламен је бивао *све јачи што* је *више* ишао према средини. (И. Андрић, Омерпаша, 289); И *све* је *ближе* тај дан *што* је терет *шежи*, и *што* је *мање* ријечи за утјеху. (М. Селимовић, 114); Имају мало закона, али строгих и праведних, јер знају да је *све више* лопова *што* је *више* закона. (М. Селимовић, 275);

(13б) Потекао из чистог милосрђа, мој би насртај био *ишим жеићи што* је милосрђе било *веће*. (СК, 288: Владан Десница);

¹³ Уп. исто запажање и за руски језик: М. Н. Ванслова, *Сложније предложенија с сојузом »чем – шем«*, Вопросы јазикознанија, Но 2, Москва, 1957, 97-98.

¹⁴ Уп. исто и за руски језик у: *Грамматика современоџо русскоџо јазика*, АНСССР, Наука Москва, 1970, 735.

(13в) Искрсла би ми у свести...и слика затамњених делова тог прозора, невидљивих прилаза у којима су се само слутили делови ствари или оног истог тела обамрлог на пиједесталу, као тамне области неког предела, *ушло*лико *примамљивије* *ишло* су биле *скривеније* и *ишло* су у *већој* тами. (П. Угринов, 289-290); Ваш партнер је *ушло*лико *љубазнији* *ишло* му се послови *боље* одвијају. (Европске новости, 12. 2. 1999, 28); Чудновато како је свакој души у Босни драга страшна прича, *ушло*лико *дража* *ишло* истински живот човеку *мање* радости и забаве пружа. (И. Андрић, Омерпаша, 248);

(13г) ...ти одрази су *ушло*лико *адекватнији*, *уко*лико је сазнање *верније*. (Р. Симић, 29); И сваки пут је тај бол био *ушло*лико *љући* и *шежи* *уко*лико су тренутна радост и кратки заборав били *јачи* и *дубљи*. (И. Андрић, Јелена, 30); Ово посматрање ме је, дакле, испуњавало *ушло*лико *више* *уко*лико је било краће. (П. Угринов, 67); А то осећање било је *ушло*лико *шеже* *уко*лико се он *више* трудио да га сакрије. (И. Андрић, Јелена, 34); Уметничко дело је *ушло*лико *веће* *уко*лико је уметник *боље* појмио истину (П. Палавестра, 34; Јован Скерлић);

(13д) ...а ја сам у овој ствари *ишло* *старији*, *и*ло *љући*. (Р. Љушић, 121); Нико не жали *мање* свој живот него млад човјек, а послје, *ишло* *више* жели и *ишло* *мање* има разлога да живи, *све* *више* се хвата за живот. (М. Селимовић, 168); итд.

Катафорски дио корелативног везника увијек, дакле, има интензификаторску улогу, посебно наглашену при препозицији основне у односу на зависну клаузу и при интерполацији зависне у структуру основне. Због тога и није никакво чудо што катафорски дио корелативног пропорционалног везника по правилу и при препозицији зависне клаузе може доћи испред компаративне ријечи у структури главне клаузе, тј. измјестити се из иницијалне позиције основне клаузе у позицију испред компаративне ријечи. А у тој позицији најчешће долази и интензификаторска лексема *све* без обзира какав је распоред клауза у зависносложеној реченици. Због тога, а и зато што се та лексема готово увијек у датим позицијама може супституисати лексемама *и*ло, *и*шме или *ушло*лико као синонимима, сматрамо да би у моделе пропорционалних реченица требало уврстити и моделе с лексемом *све* као корелативним елементом пропорционалног везника. На тај би се начин број формалних модела (према типу корелативног везника) могао заокружити на најмање двадесет и пет: тринаест с оба експлицирана корелата у пропорционалном везнику (наведена у т. 2.1. – 2. 11.), шест с елиптираним корелативним дијелом везника у основној клаузи (13а – 13д), и шест с ријечју *све* као

корелатом зависном везнику у структури основне клаузе (*шћо* – *све*; *шћо* *џод* – *све*; *како* – *све*; *уколико* – *све*; *уколико* *џод* – *све* и *колико* – *све*).

Да сви ови везници у наведеним сложеним реченицама имају вриједност пропорционалних везника, види се по томе што су сви замјењиви основним пропорционалним везницима *шћо...ћо* или *уколико...ућо* без промјене значења сложене реченице, а још више по томе што се корелативни дио сваког од везника из основне клаузе може комбиновати са *шћо* као основним »зависним« корелатом темељног пропорционалног везника. То, међутим, не значи да су сви наведени везници у свим контекстима увијек пропорционални, него значи да они имају пропорционалну семантичку вриједност у контекстима с компаративним облицима придјева или прилога у основној и зависној клаузи.

Што се, пак, распореда клауза тиче, за пропорционалне реченице најубичајенија је препозиција зависне основној клаузи, док су постпозиција зависне клаузе или њена интерполација у структуру основне такође могући, али су мање обични и чести у употреби (посебно се то односи на интерполацију зависне клаузе у структуру основне).

3.1. Пропорционалне сложене реченице изразито су структурно паралелне: прво на формалном плану, јер везнику зависне клаузе одговара експлицирани или подразумејвани замјенички или замјеничкоприлошки корелат у структури основне, а и по томе што компаратив прилога или придјева из једне клаузе налази свој морфолошки еквивалент у другој клаузи. Друго, пропорционалне реченице увијек се реализују као једнострукосложене дводијелне реченице, јер у њима или садржај једне зависне клаузе успоставља пропорционалну релацију са садржајем основне, или пак садржај блока координираних зависних клауза успоставља пропорционални однос са садржајем једне или блока координираних клауза у позицији основне клаузе, као нпр.:

(14) И *шћо* сам мање знао о томе, *шћо* сам се слабије сећао, *ћо* ми је [то] постајало све важније. (В. Стевановић, Тестамент, 76); *Шћо* даље одмичу и *шћо* више дивљи и мање обични и познати бивају предели кроз које пролазе, *ћо* виша бива нема потиштеност хапшеника. (И. Андрић, Омерпаша, 67); *Шћо* више удараш на зла пса, или *шћо* више бегаш од њега, *ћо* ти се он дрскије приближује. (Н. Велимировић, 168); Нико не жали мање свој живот него млад човјек, а послѣје, *шћо* више жели и *шћо* мање има разлога да живи, *све* више се хвата за живот. (М. Селимовић, 168); *Шћо* је више залазио у године, *све* је мање читао, а *све* више причао. (И. Андрић, Омерпаша, 98); *Шћо* је Грба више у послу одмицао, чувари су били *све* *сћрожи* и *све* је *шћеже* било прићи клесаревој кући. (Р. Братић, Слика, 156); итд.

3.2. А пропорционални садржај између клауза, зависно од тога у каквом односу пропорционалности стоје компаративне лексеме у основној и зависној клаузи, може бити двојак: *директно пропорционалан* или *обрнуто пропорционалан*. Значење директне пропорционалности имају реченице у којима се за степен увећања (интензификације/ појачавања) особине (изражене компаративном обликом лексеме) у једној клаузи увећава и степен особине (изражене такође компаративом прилога или придјева) у другој клаузи; или се пак за степен умањења особине у једној клаузи умањује и степен особине у другој клаузи, као нпр.:

(15) *Што је више* завађао људе, баш као и наш Прокопије, *више* су га вољели. (Р. Братић, Страх, 178); *Што више* нових привредних објеката *то више* запослених, *што више* запослених *то већа* производња, *што већа* производња *то већи* обрт, *што већи* обрт *то већа* зарада, *што већа* зарада *то већи* број богатих људи, *што већи* број богатих људи *то богајнија* заједница. (Глас јавности, 690, 19. 6. 2000, 8); *Што је већа* примена казних мера, *то је већа* непопуларност режима. (В. Калезић, 205); *Што више* у ту торбу трпаш, трпаш, *то се више* из ње просипа. (Н. Велимировић, 44); *Што жог више* неверовања у неверујућих *то јача* вера у верујућих. (Н. Велимировић, 19); ...ти одрази су *штолико адекватнији*, *уколико* је сазнање *верније*. (Р. Симић, 29); И сваки пут је тај бол био *штолико љући* и *тежи* *уколико* су тренутна радост и кратки заборав били *јачи* и *дубљи*. (И. Андрић, Јелена, 30); итд.

Значење обрнуте пропорционалности имају оне сложене реченице у којима степену појачања особине изражене компаративном лексемом у једној клаузи, одговара исти степен умањења особине изражене компаративном лексемом у другој клаузи, као нпр.:

(16) *Што је више* залазио у године, *све је мање* читао... (И. Андрић, Омерпаша, 98); *Што већи* точак *то сторије* окретање и мање ларме; *што мањи* точак *то више* окретање и *више* ларме. (Н. Велимировић, 1); *Што ужи* видик, *то већи* немир. *Што шири* видик, *то мањи* немир. (Н. Велимировић, 15); Јер *што змија више* испија живот из човека, *то Бог мање* даје живота човеку. (Н. Велимировић, 136); Ово посматрање ме је, дакле, испуњавало *штолико више* *уколико* је било *краће*. (П. Угринов, 67); *Што више* територије заузму, *то ће мање* места бити за скривање Осаме бин Ладена и талибана. (Глас јавности, 1175, 12. 11. 2001, 14); ... *колико више* за камате, *толико мање* за плате. (Глас јавности, 1174, 11. 11. 2001, 4); итд.

3.2.1. У литератури је већ примијеђено да се пропорционална релација заснива и на међуусловљености садржаја основне и зависне клаузе, тј. да пропорционалну по правилу прати и имплицативна релација (условна или узрочна најчешће). Из тих разлога пропорционалне сложене реченице по правилу се употребљавају као форме за изражавање различитих законитости, па су чак чешће у специјалним неголи у књижевноумјетничком стилу стандардног језика. А значење међуусловљености садржаја пропорционалних клауза наглашава (условљава) својом семантиком сам корелативни пропорционални везник. Без њега, без обзира на присуство компаратива у обје клаузе, сложене реченице не добијају граматички статус сложених пропорционалних реченица. Тако се, на примјер, врло често у двије или више клауза независно сложене реченице реализују компаративне лексеме, али се те реченице никако не могу сматрати примарно пропорционалним, тј. граматикализованим пропорционалним. Такав је, на примјер, случај са сљедећим сложеним реченицама:

(17) ...односи су били *много сложенији*, а људи *мање идеални* (В. Калезић, 50); По томе, Цесарец је *смиренији*, *сјтрпљивији* и *разложнији*, а надреалисти – *агресивнији*, *сјтраснији* и *убеђенији*. (В. Калезић, 61); Али нисмо власт – зато је њих *све више*, а нас *све мање*. (В. Стевановић, Тестамент, 25-26); Један ~~не~~избјежни ток дијели људе с дана на дан у двије класе. И, с дана на дан, једна бива *све мања*, друга *све већа*. (В. Калезић, 177; Радован Зоговић); Никад није било *више* гусала, / А никад се није *мање* гуслало. (М. Бећковић, 78); Смрт је била *све бржа*, а Симеони *све сјорији*. (СК, 327; Борислав Пекић); Да ли би било *више* правде, а *мање* глади? (М. Селимовић, 9); Све *чешће* ме је позивала и *све дуже* задржавала (П. Угринов, 176); ...утицај Манцинијевог романа [је] евидентан, али се огледа *мање* у елементима стила, а *више* у конципирању фабуле. (Н. Вуковић, 39); А кућа је, уместо да расте, *све мања*, а ми смо *све уморнији*. (В. Стевановић, Тестамент, 161); Он обухвата свет, величанствено комичан, у коме је он победник, уистину, али који је *све мање* и *мање очајан*, а *све више* преиспитује стварност коју ствара. (Д. Машовић, 247); Банда је *све свирејија*, ми *све несјтрпљивији*. (П. Угринов, 265); Све *више* продавница, *све мање* купаца. (Блиц, 1115, 9. 3. 2000, 13); Наивно је очекивати, без скепсе, да ће трећи миленијум донети *мање* зла, а *више* благостања. (Блиц, 1118, 12. 3. 2000, 27); У том је лому Вишњићев глас одјекивао, али је Вишњић знао да га Срби *све слабије* слушају, а Турци *све мање* чују, јер је Срба бивало *све мање*, а Турака *све више*. (ИМиС, 124; Светлана Велмар-Јанковић); Тада ће се радња *боље* схватити, а њени обрти, ма како били неприродни и необјашњиви, *лакше*

прихватити као могући. (Б. Пекић, 268); Кад бих се *више* бавио спортом, а *мање* мислио, све би се *набоље* дало (Б. Пекић, 282); Рутковски налази *све* *више* рационалних разлога за своје ратно држање, *све* *мање* разлога за ма какву бригу поводом тога (Б. Пекић, 434); А Карасов колорит је постајао *све* *тамнији*, предмети његових слика *све* *скромнији* и *дискрејтнији*. (И. Андрић, Омерпаша, 102); *Више* мисли о својим сновима, а *мање* говори. (Н. Велимировић, 160); итд.

У свим наведеним сложеним реченицама постоји структурна паралелност између клауза заснована на присуству компаративних облика прилога или придјева у свакој од њих. Али те реченице не могу се синтаксички сматрати пропорционалним реченицама, јер у њима присутно пропорционално значење није граматикализовано, него је подређено примарном граматичком значењу адверзативности или копулативности, лако уочљивом већ на основу експлицираног или редукованог (а лако успостављивог) координираног везника тамо гдје су клаузе јукстапониране. У наведеним независносложеним реченицама пропорционалност заснована на суодносу компаративних облика у клаузама једино може послужити за издвајање пропорционалног семантичког подтипа у оквиру копулативних или адверзативних независносложених реченица. Такво тумачење потпуно је у складу с чињеницом да се исти типови смисаоних односа могу обиљежити и зависносложеним и независносложеним реченицама¹⁵, с тим да ти односи немају исту граматичку вриједност у једном и другом типу синтаксичких конструкција, јер их тип конструкције једном представља као примарне а други пут као секундарне. А да се и у окриљу независносложених реченица заиста може издвојити семантички подтип пропорционалних, најбољи су показатељ сљедећи примјери у којима уз координирани везник долази конкретизатор¹⁶ пропорционалног значења (*ушлоико*, *ишме*), који »верификује«¹⁶ семантичку пропорционалну вриједност координиране клаузе:

(17а) Дешавало се управо супротно: као да се слика збивања код ње у соби *све* *више* ишчишћавала, појашњавала, и *ушлоико* *више* наметала. (П. Угринов, 289); Дјеца су расла, од њих постајале прекрасне дјевојке, али је било *све* *мање* свадби, а *ишме* и *мање* новорођене дјеце. (М. Вуковић, 46); и сл.

Пропорционални семантички однос може бити остварен и на нивоу везаног текста или дискурса. Тај тип семантичког односа лако се препознаје у текстовима с пропорционалним конектором *ушлоико*¹⁷, као нпр.:

¹⁵ В. о томе шире у: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Рашка школа, Београд, 1998, стр. 203-258. и тамо наведеној литератури.

¹⁶ О комбиновању независних везника и конкретизатора у независносложеним реченицама српскога језика в. исцрпно у: М. Ковачевић, *Конкуренција простих независних везника и везника са обавезним конкретизатором у српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 29/1, МСЦ, Београд, 2000, 97-111.

¹⁷ О међуодносу зависних везника, конкретизатора значења везника и текстуалних конектора в. у: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Рашка школа, Београд, 1998, 234-246.

(18) А потом, већ сам са њом отпочео и разговор, знајући да ми све одобрава, нескривено срећна. *Ушолоко* је била неодољивија; *ушолоко* пожељнија. (П. Угринов, 294); Тако остадох за то вече сам, са осећањем да ме неко гура на другу страну. *Ушолоко* ми је сусрет са Филиповићем био неопходнији. (П. Угринов, 358); Улице и зграде му изгледају шире и више, људи свечанији и дућани богатији. Али *ушолоко* више осећа да је он сам некако мален и збуњен и неугледан. (И. Андрић, Јелена, 22); и сл.

3.3. Семантички однос пропорције, као што се види, може бити изражен и зависнословеном реченицом с великим бројем корелативних пропорционалних везника (од којих је основни и најфреквентнији *ишћо – ишо*, који може супституисати све остале типове пропорционалних везника), и независнословеном реченицом с конкретизатором пропорционалног значења или без њега, и везаним текстом, посебно с пропорционалним конектором *ушолоко*. Међутим, само на нивоу зависнословене реченице тај је однос граматикализован комбинацијом суодноса компаратива у обје клаузе и корелативног пропорционалног везника. А у структури тог пропорционалног везника у корелативни однос могу улазити само замјеничко-упућивачке ријечи уколико се пропорционалност жели изразити као примарни, а не као секундарни семантички однос између клауза зависнословене реченице. Уколико пак у корелативни однос у везничком скупу улази неки прави везник (или нека друга ријеч изван круга наведених лексема које улазе у састав пропорционалних везника) а у обје је клаузе употријебљен компаративни облик придјева или прилога, онда је у тим зависнословеним реченицама пропорционалност само пратећа семантичка категорија, подређена основном значењу реченице задатом или семантиком везника или примарним логичкосемантичким односом садржаја управне и зависне клаузе, као нпр.:

(19) А *када* би било само *мало* више љубави међу људима, било би и *много* мање ратова и патњи. (М. Вучковић, 170); *Чим* сам више *радила*, *ишћим* ми је више *давала* да *нијесам* могла *свршишћи* свој *ишо* (Л. Вукојевић, 139: Барић и др.).

У наведеним зависнословеним реченицама неспорно је присутно пропорционално значење, али оно није основно значење сложене реченице него је само пратилачко уз условно (погодбено) као основно у првој, и узрочно (каузално) као основно у другој сложеној реченици. Друкчије речено, пропорционалност је само семантичка импликација унутар примарне другим »формалним« критеријумима предодређене семантике зависнословене реченице.

3.3.1. У праве пропорционалне конструкције од свих досада анализираних једино потпадају анализирани зависносложене реченице с наведеним типовима пропорционалних корелативних везника, док је у свим осталим конструкцијама у којима је такође присутно пропорционално значење, то значење пратилачко, подређено неком другом граматикализованом значењу. То, међутим, не значи да су наведене сложене реченице једини граматикализовани типови пропорционалних конструкција. Тако се, на примјер, у граматикама њемачког језика (једино, колико ми је познато, у њима) као функционални нереченични еквивалент пропорционалним реченицама наводе и синтагме с полисемичким приједлогом *mith*¹⁸ (тј. *sa*).

Ни у српском језику нема ниједне падежне нити приједлошко-падежне форме којом би се примарно изражавало пропорционално значење. Међутим, у неким полисемичким падежним и приједлошко-падежним конструкцијама у строго одређеним контекстима који подразумевају семантички суоднос двају компаратива може се као примарно синтагматско значење изразити и значење пропорционалности. Такав је случај у сљедећим примјерима падежних синтагми бесприједлошког инструментала, инструментала с приједлогом *sa* и акузатива с приједлогом *uz*, с тим да се примарност пропорционалног значења ових синтагми лако провјерава преобликом у реченице дате у загради са стрелицом иза изворног примјера:

(20) Разнолики су и многи болови који задешавају људе на овој земљи, гдје се »*љейшом душом дубље јеца*«. [→*Што је љейша душа, што се дубље јеца*] (И: Андрић, *Ex ponto*, 7); Као да је *све већим кашњењем*, долазак воза био *штим извеснији*. [→*Што је воз више каснио, штиме је њеџов долазак био извеснији*] (П. Угринов, 294); [→*Пас лучи више пљувачке уз слабији стимуланс. Пас лучи више пљувачке шито има / добија слабији стимуланс*], док јачи стимуланс изазива заштитну инхибицију и мању излучевину. (Б. Пекић, 427); *С већом ситаросићи* веће је и искуство. [→*Што је већа ситаросић, што је веће искуство*]; и сл.

Према томе, осим зависнослужених пропорционалних реченица једине граматикализоване конструкције са значењем пропорционалности у српскоме језику јесу падежне синтагме, и то по правилу оне полисемичке, које тек у одређеним лексичкосемантичким контекстима могу као примарно

¹⁸ V. npr.: Karl Erich Heidolph / Walter Flaming / Wolfgang Motsch, *Grundzüge einer deutschen Grammatik*, 2. Auflage, Akademie – Verlag, Berlin 1984, 815-816; Karl-Ernst Sommerfeldt / Gunter Starke, *Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*, 2. Auflage, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1992, 220, гдје се наводи сљедећи примјер: **Nebensatz:** *Je alter du wirst, um so desto mehr wä''chst die Erfahrung* (=Што си старији, то си искуснији). **Wortgruppe:** Mit zunehmendem Alter *wä''chst die Erfahrung* (= Са већом старости, веће је и искуство).

изразити пропорционално значење. Постојање пропорционалних падежних синтагми на посредан начин рјешава дилему и о синтаксичком типу зависности између клауза у пропорционалним сложеним реченицама. Наиме, изношено је и мишљење да у тим реченицама клаузе не стоје ни у односу субординације, ни у односу координације, него да репрезентују посебан тип синтаксичког односа – *међузависности*.¹⁹ Пошто падежне и приједлошко-падежне форме као функционално-семантички еквиваленти пропорционалних реченица недвосмислено репрезентују однос субординације, мислим да је и наведене реченице најлогичније сматрати субординираним, како се то и највећем броју како србистичких тако и граматика других језика чини.

4. Пропорционалне конструкције, од којих су пропорционалне синтагме ипак врло ријетке, увијек су двочлане и карактеришу их поредбено значење једнакости, и то значење *динамичке једнакости*, пошто се увијек у обје клаузе исказује једнакост нарастања и/или смањења поредбене особине. Пропорционалност као динамичка једнакост граматички је обиљежена нужним присуством компаративних облика лексема (придјева или прилога) у обје клаузе и неким од пропорционалних корелативних везника, од којих је основни и најфреквентнији *што...шо*. Без присуства обје граматичке »компоненте«, тј. без компаративних облика лексема у обје клаузе и без пропорционалног везника, ниједна сложена реченица не може добити статус грамати-кализоване пропорционалне реченице. Управо из тих разлога се, на примјер, слједеће поредбене реченице за једнакост с корелативним везником *КАКО – ТАКО*, иако је у њима самоочигладна динамичка једнакост (јер с нарастањем особине у првој клаузи пропорционално расте или се смањује особина у другој) нису прва пропорционалне реченице, јер у обје клаузе нема експлицитно исказаних суодносних компаративних лексема:

(21) *Како се покрет развијао и савлађивао* многе препреке, *иако* се и облик борбе *све више* схватао као један и јединствен. (В. Калезић, 301); *И то, како* сунце *расте*, *иако* њена јављања бивају *све чећа и живља*. (И. Андрић, Јелена, 200); *А како* *иду*, *иако* се и њихов међусобни однос брзо мења и бива *све одређенији* (И. Андрић, Јелена, 61); *Како* ноћ *одмиче* и *како* се песме са свадбе *појачавају* *иако* и Нушка *све више* пада у »неки

¹⁹ М. Н. Ванслова, *нав. дјело*, 99-100. Ванслова укидање статуса зависности (субординираности) овим реченицама темељи на неколико критеријума. Прво, она тврди да код ових реченица »никада једна клауза не може расчлањавати другу и појавити се у њеној средини« (стр. 99), а то је карактеристика само независнослужених, а не и зависнослужених реченица. Ванслова, затим, каже да клаузе у овим сложеним реченицама »обавезно слиједе једна за другом« (и то прво она с везником *чем*, тако да се ријетко може остварити и пермутација клауза у сложеној реченици), што је опет карактеристика независнослужених а не зависнослужених реченица (стр. 100). И управо због наведених, по Вансловој, недвосмислених особина независности, ове сложене реченице не треба уврштавати у скупину зависнослужених реченица, али ни у независнослужене реченице, јер су особине зависнослужених реченица у њима више

занос» (НСП, 212: Милисав Савић); *Како се шањила моћ слепог вође, шако је растао* Стамболићев-углед. (Данас, 1431, 29. 8. 2001, 7); итд.

У свим наведеним примјерима, пропорционалност садржаја суодносних клауза је самоочигледна, јер је у првој клаузи наведен неки »еволутивни« глагол, док је у другој клаузи и експлицитно наведен компаративни облик прилога или придјева који с еволутивним глаголом успоставља семантички однос пропорције. Исти је случај и са следећим примјерима, који се од претходних разликују само по томе што је елиптиран корелативни дио везника управне клаузе (тј. дио везника *шако*), али је зато уз компаративни облик нужно наведена интензификаторска лексема *све*, тако да се, заправо, формира корелативни везник КАКО – СВЕ:

(21а) *И како је вријеме шекло*, боравци су му бивали *све дужи*. (М. Вуковић, 158); ...*како је вријеме одмицало*, Љубишино дјело је постајало за књижевне критичаре и историчаре *све инћересанћније*, а његово мјесто у књижевној историји *све чврћије*. (Н. Вуковић, 5); *Како се испитивање оћезало*, Менто је бивао *све живљи*, а Стјепан Ковић *све сћорији и неодлучнији* у постављању питања. (И. Андрић, Јелена, 175); ...*како слика најредује*, њему се чини да жена прекопута бива *све лейша и све ближја*. (И. Андрић, Омерпаша, 167); Велика соба са много прозора била је недовољно грејана, и *како је ноћ одмицала*, хладила се *све више*. (И. Андрић, 203); и сл.

Иако је контекстуално јасно да су садржаји клауза у односу динамичке једнакости, ипак због тога што та динамичка једнакост није и граматикизована, тј. није исказана суодносним компаративним формама лексема, у наведеним примјерима немамо експлицитну него тек имплицитну пропорционалност. Наиме, у наведеним примјерима везнике *како – шако* и *како – све* није могуће замијенити општепропорционалним везником *ићио – ћио*, јер тај, као и било који чисто пропорционални везник, нужно захтијева употребу каомпаративних облика лексема у обје клаузе. Уп. нпр.: И то, *како* [→* *ићио*] сунце *растаје*, *шако* њена јављања бивају *све чећа и живља*. (И. Андрић, Јелена, 200); *И како* [→* *ићио*] је вријеме *шекло*,

него очигледне – него их треба укључити у новоформирани структурни тип који карактерише *синћаксичка мећузависносћ*.

Досадашња анализа ових реченица у нашем раду показује, мећутим, да су критеријуми независности ових реченица које даје Ванслова емпиријски лако оповргљиви, јер у пропорционалним реченицама главна и зависна клауза не само да се могу пермутирати, него – што је још значајније – зависна се клауза може и интерполирати (уметати) у структуру основне или главне клаузе. Због тога су ове сложене реченице, макар и не биле најтипичнији представници субординације, ипак примарно субординиране (зависносложене) реченице.

боравци су му бивали *све дужи*. (М. Вуковић, 158). Међутим, ако у обје клаузе експлицирамо компаративне облике лексема, замјена корелативног везника *како* – *иако/све* сасвим је обична општепропорционалним везником *ишћо* – *ићо*: И то, *како* [→*ишћо*] сунце *ВИШЕ расте*, *иако* њена јављања бивају *све чећа и живља*; И *како* [→*ишћо*] је вријеме *БРЖЕ шекло*, боравци су му бивали *све дужи*. Експлицирање компаративног облика лексеме уз еволутивни глагол (мада сам тај глагол својом семантиком подразумијева »компаративност«) омогућава замјену поредбеног везника правим пропорционалним везником, а самим тим и превођење имплицитне пропорционалности у граматикализовану, експлицитну пропорционалност. Осим тога, ни само присуство чисто пропорционалног везника *ишћо* (*џог*) ... *ићо* не задаје сложенеј реченици статус пропорционалне уколико у обје клаузе нема суодносних компаративних лексема, као нпр.:

(216) *Ишћо џог* зла вера добија у множини *ићо* добра вера добија у јачини. (Н. Велимировић, 20).

Из свега наведеног, јасно је да права пропорционалност подразумијева испуњење два граматичка услова: а) употребу пропорционалног везника, и б) компаративну форму прилога или придјева у обје клаузе зависно сложене реченице. Та два услова су и нужни и довољни услови за реализацију граматикализованих пропорционалних реченица. Без једног од њих, пропорционалност губи статус експлицитне, граматикализоване синтаксичке категорије.

4.1. Због тога наведене (21-б) и сродне конструкције треба на неки начин и терминолошки одвојити од правих пропорционалних конструкција. Овдје ћемо конструкције које дијеле све особине пропорционалних али немају граматичке карактеристике пропорционалности као динамичке поредбености, у недостатку бољег термина, назвати конструкцијама са значењем еквивалентности. Све конструкције са значењем еквивалентности карактерише: а) структурна дводјелност, б) корелативни дистактни везник и в) одсуство компаративне лексеме у обје или у једној од поредбених клауза. Ни у једној од еквивалентних поредбених конструкција није могуће дијелове корелативног везника довести у контактни положај, тако да није могуће превођење чисто поредбеног у поредбено експликативно значење. Осим тога, ни у једној од реченица са значењем еквивалентности није обична (а често није ни могућа) пермутација клауза.

Значење еквивалентности може се темељити на поређењу квалитативна двају појмова, или пак на поређењу квантитативна двају појмова.

4.1.1. Поредбене реченице са значењем квалитативне еквивалентности најчешће се уводе корелативним везником *како* – *иако* или *како* – *све* (види примјере: 21-а). Најкарактеристичнији тип ових поредбених реченица јесу свакако квалитативне односне реченице с корелативним везничком конструкцијом: *КАКАВ* – *ТАКАВ*. То су најчешће непотпуне

реченице (реченице без вербума финитума), у којима се два појма доводе у еквивалентну везу, готово потпуно се, у својој сличности, »поклапајући«, подударајући, као нпр.:

(22) *Какав* отац – *шакав* и син! (Р. Братић, Слика, 120); *Какав* си у животу, *шакав* си и у рату. (Р. Братић, Страх, 58); *Какав* град – *шакав* новине. *Какве* новине – *шакав* публикација. (Б. Стојановић, 106); *Какав* Муфид, *шакав* Бурђевић. (Б. Стојановић, 46); А *какви* шефови и главне ефендије, *шакав* им је и штампа, радио и телевизија. (Б. Стојановић, 78); *Какви* бисери, *шакав* и хумор. (Б. Стојановић, 109); *Какав* земља, *шакав* и народ. (В. Стевановић, Тестамент, 19); Знаш оно – *какво* печење, *шакаво* решење. (М. Вучковић, 169); Иначе, Србија има и Уставни суд, али *какав* Устав *шакав* и Суд. (Блиц, 1738, 9. 12. 2001, 8); *Какав* кувар, *шакав* и кухиња. (Глас јавности, 1200, 9. 12. 2001, 29); итд.

Између именичких појмова који се доводе у однос еквивалентности увијек се успоставља и имплицитан узрочно-последични однос тако да је значење еквивалентности ослужено и значењем каузалности. У наведеним реченицама такође није могућа замјена корелативног везничког елемента било којим корелативним пропорционалним везником, али није могуће ни реструктурисање реченице тако да зависна клауза буде експликатор катафорски упоријебљене замјенице *шакав*, као нпр.: **Такав* *какав* *отац* – и син; **Такав* *какав* си у *животи* и у *рају* си. Такође није могуће вршити ни пермутацију клауза у зависносложеној реченици, као нпр.: **Такав* син – *какав* и *отац*; **Такав* *публикација* – *какве* новина, и сл. У свим овим реченицама са значењем еквивалентности, еквивалентност има значење *једнаковриједности*. Два појма се противстављају тако да се изједначавају по некој особини, или се пак исти појам »противставља« у различите ситуације изједначавајући се такође по обједињавајућој особини у њима, тј. показујући се идентичним без обзира на различитост ситуација (уп.: *Какав* си у животу, *шакав* си и у рату).

У поредбене реченице са значењем квалитативне еквивалентности свакако спадају и реченице с корелативним везником *како* – *шако*, којим се не изражава ни имплицитна динамичка поредбеност (какви су примјери 21-а), него се два »противстављена« појма поређењем »уједињавају« према некој заједничкој особини. И те реченице могу бити како непотпуне, тако и потпуне зависносложене реченице, као нпр.:

(23) *Како* се крсте, *шако* ће им и бити! (Р. Братић, Слика, 63); *Како* чекић удари – Јешна *шако* јекне. (Р. Братић, Слика, 93); И *како* тада, *шако* и данас. (И. Андрић, Ех Ponto, 56); *Како* се причало – *шако* се и престало. (Р. Братић, Слика, 198); *Како* је сахране – *шако* ће јој и бити на оном свијету. (Р. Братић, Слика, 208); *Како* је сунце пловило небесним океаном, *шако*

се и он померао на земљи. (Ј. Вујиновић, 169); Ни каснија историја ове насеобине није била ништа лакша *како* за грађевине, *шако* (*ни*) за оне који су та здања градили. (Ј. Вујиновић, 294); Но, *како* се појавио, *шако* је и нестао. (Ј. Вујиновић, 58); *Како* сам на Равну Гору стигао, *шако* сам и отишао. (М. Вучковић, 80); Са осмехом калуђер се лагано облачио и посматрао је, па је знао да онако безвољно *како* је пошло *шако* је и отишло. (НСП, 286-287: Растко Петровић); *Како* је стала према мени гледајући ме, *шако* сам је и снимио. (НСП, 107: Димитрије Мита Петровић); итд.

Ни у овим *поредбеним* реченицама еквивалентности није могуће, као ни код релативних реченица с корелативним везивним елементом *какав* – *шакав*, вршити структурну реорганизаацију сложене реченице. Није, наиме, могуће с експлицираним корелативним дијелом везника *шако* зависну клаузу ставити у постпозицију, а такође није могуће ни зависну клаузу смјестити непосредно иза катафорски употријебљеног прилога *шако*.

Наведеним *поредбеним* реченицама еквивалентности с корелативним везничким скупом *како* – *шако* врло су сродне, ако не и подударне, *поредбене* реченице с корелативним скупом *као што* – (*истио*) *шако*:

(24) *И као што* се вода скупља у уставу заградачког млина на Мушници, *шако* су се ријечи трговачке полако скупљале и прича згушњавала. (Р. Братић, Страх, 64); *Као што* је Требишњица тајанствена вода, *шако* су *истио* тајанствени овдашњи лутајући трговци. (Р. Братић, Слика, 60); *Као што* пролетаријат мора да буде политички свјестан у борби за човјечност и социјалну правду, *шако истио* морају и данашњи умјетници да буду у истом смислу политички свјесни. (В. Калезић, 128); *И као што* је све у његовом изгледу и у његовој осећајности било у чудном супротстављању, или сукобу, једно с другим, *шако* су и његове мисли биле густо изукрштане једна с другом. (П. Угринов, 206); Али *као што* се извесна равнодушност према њој показала обманом, *шако* се и овај безбрижни разговор преко телефона такође показао као привид. (П. Угринов, 317-18); *Као што* смо били једно за друго »медијуми« који су испунили своју тајну сврху и разишли се, *шако* смо и сутрадан на послу били исто оно што и раније. (П. Угринов, 133); *Као што* се неки дан бацао каменом за овом женом, *шако* сад покушава да јуриша поново на своју љубав. (НСП, 309: Вељко Милићевић); *Као што* јехтичав човек пак стално мисли о ваздуху *шако* и човек, свестан своје грешности, стално мисли о Богу. (Н. Велимировић, 39); *И као што* је смисао и дух једне речи увек пространији од саме те речи *шако* је и свако више царство

пространије од сваког царства нижег. (Н. Велимировић, 40);
 Јер *као ишло* ти удишеш и издишеш ваздух, *ишако* сва васиона
 непрекидно удише и издише живот. (Н. Велимировић, 102);
Као ишло се зао пас побеђује равнодушношћу према његовом
 лавезу *ишако* се и смрт побеђује равнодушношћу према њеним
 свакодневним замкама и зачикавањима. (Н. Велимировић,
 168); итд.

Зависносложеним реченицама овога типа увијек се поређењем двају појмова указује на њихову еквивалентност; по поредбеној особини ти се појмови представљају као идентични. А на еквивалентност као идентичност упућује уз корелативни дио везника основне клаузе експлицирани замјенички прилог *истио* као »верификатор« значења еквивалентности као идентичности. Зависна клауза у оваквим реченицама еквивалентности по правилу је у инверзији у односу на управну, основну клаузу, али она може бити и у постпозицији, с тим да тада корелативни дио везника (*истио*) *ишако* никад не долази на почетку клаузе, него непосредно испред лексеме »квалитета« која стоји у поредбеној вези с појмом из друге клаузе, као нпр.:

(24 а) Није се нигда раздвајао од једног свог друга, *истио ишако* старог *као* сам *ишло* је. (НСП, 290: Растко Петровић); итд.

Поређење по једнакости, којим се изражава значење квалитативне еквивалентности, првенствено се, како се види, изражава у српском језику формама поредбених реченица с корелативним везивним елементима: *ишло* (*џог*)... *ишо*, како ... *ишако*, као *ишло* ... (*истио*) *ишако* и *какав*... *ишакав*. Наведене зависносложене реченице никад у структури обију клауза немају компаративну лексему (с тим да најчешће немају ту лексему ни у једној од клауза). Основни распоред клауза је препозиција зависне у односу на главну. Готово никада није могућа контактна позиција корелативних дијелова »везника«, тј. није могуће непосредно настављање зависне клаузе на катафорски дио »везника« као антецедента (изузетак је само везник: *истио ишако*... као *ишло*).

4.1.2. Поређење по једнакости не исказује се само као значења квалитативне еквивалентности, него и као значење *квантитативне еквивалентности*. Два појма не доводе се, дакле, у везу према критеријуму квалитативности него према критеријуму квантитативности. А критеријум квантитативности видљив је већ у лексичкој семантици самог корелативног везника (везивног скупа)²⁰. Наиме, као саставни дијелови корелативног везника са значењем квантитативне еквивалентности долазе квантитативни (количински) прилози или придјиви. Поредбена реченица са

²⁰ Ни овдје, ни у цијелом раду, термин *корелативни везник* нема строго морфолошко значење, него се узима као еквивалент термину *везивни скуп*.

значањем квантитативне еквивалентности најчешће у српском језику долази с корелативним везником *КОЛИКО... ТОЛИКО*. Неријетко се овај модел поредбене реченице са значањем квантитативне еквивалентности реализује у облику непотпуне реченице (готово као потпун пандан квалитативним еквивалентним реченицама с корелативним везником *какав—шакав*), као нпр.:

(25) *Колико* жеља, *штолико* поклона. (Вести, 26. 5. 2001, 2: наслов); *Колико* душа, *штолико* и ваздуха! (Ј. Вујиновић, 137); Његова жртва је *колико* за живе *штолико* за мртве. (Н. Велимировић, 138); *Колико* пара, *штолика* и [потрошачка] корпа. (Илустована политика, 2203, 7.4.2001, 19); *Колико* пара, *штолико* музике. (Глас јавности, 1153, 21. 10. 2001, 20); итд.

Овај модел се, међутим, чешће реализује у потпуним зависносложеним реченицама (у реченицама с исказаним вербумом финитумом) у којима се показује количинска еквивалентност радњи или особина поредбених клауза, као нпр.:

(25 а) *Колико* друга двојица цимера ћуте, *штолико* он брбори. (Ј. Вујиновић, 250); То је био сложен и опасан пут: *колико* се откривала раздртост човековог унутрашњег живота и намерно потцењивала моћ економских чинилаца, *штолико* се човек налазио на беспућима сањања и перспективе. (В. Калезић, 91); Јер, *колико* је режим настојао да покаже своју силу и надомоћ, *штолико* су напредне снаге морале инвентивније да налазе начин како да га обману и да му подвале. (В. Калезић, 105); *Колико* твоја памет данас ваљадне мени, *штолико* ће сутра ваљати и теби. (Милован Витезовић & Драгомир Брајковић, Читанка косовског боја, Завод за уджбенике и наставна средства, Београд, 1989, 87: Љубомир Симовић); *Колико* има елемената за једно тврђење, *штолико* има за друго. (Т. Левајац, 180); *Колико* је био конкретан у осуди и негацији наших прилика, *штолико* је Крлежа у уопштавању могао да буде нејасан и противуречан. (В. Калезић, 143); *Колико* је Јован Поповић тежио опширним и начелним расправама о великим питањима, *штолико* је Радован Зоговић настојао да пише кратко и одсечно, о одређеном проблему. (В. Калезић, 216); *Колико* се једни позивају на улогу свести и колективности, *штолико* се други позивају на улогу подсвести и индивидуалности. (В. Калезић, 248); *Колико* за Вана Бора и Марка Ристића књига није била ни допринос ни етапа у развоју надреализма, *штолико* је за неке социјалне писце та књига била и једно и друго. (В. Калезић, 246); Та међусобна приврженост *колико* је била дирљива, *штолико* је била лепа. (Т. Левајац, 74); итд.

Корелативни везник ових зависнослужених реченица са значењем еквивалентности може бити реализован и у форми с ријечцом *џог*, а наимае у форми – *КОЛИКО ГОД ... ТОЛИКО*, као нпр.:

(25 б) *Колико џог* не верују својој памети, Каљани *џолико* верују туђој. (В. Стевановић, Тестамент, 131); и сл.

Значење еквивалентности као идентичности може бити наглашено и употребом замјеничког прилога *истџо* испред (односно у саставу) корелативног дијела везника основне клаузе *џолико*, као нпр.:

(25 в) Заблуда *колико* лакомисленена – *џолико истџо* прима-мљива за академске умове (Р. Симић, 153); и сл.

Замјенички прилог *истџо* као верификатор значења еквивалентности готово да се и не експлицира када је зависна клауза у препозицији, али је зато врло често експлициран кад је она у постпозицији у односу на основну клаузу. Тада »верификатор« квантитативне еквивалентности *истџо џолико* долази непосредно испред лексеме особине на основу које се успоставља поредбена количинска релација између појмова у основној и зависној клаузи, с тим да је тада зависна клауза уведена везивним корелатом *колико* по правилу непотпуна (тј. у форми без вербума финитума), јер подразумијева редупликацију предиката основне клаузе, као нпр.:

(25 г) Није било користи од мог упорног ходања, било је то *истџо џолико* узалудно *колико и* надање да ће је срести при уласку или изласку из хотела. (П. Угринов, 290); А било их је [= нервних чворића] *истџо џолико* под пуном кожом бутине *колико и* под танком кожом лобање. (П. Угринов, 323); Дечаку се гаде те књиге, и све те мрље и трагови туђег рада и живота, нечисти, недостојни, испуњавају га одвратношћу, а у исто време привлаче његову пажњу и изгледају му *истџо џолико* важни *колико и* оно што је штампано. (И. Андрић, Јелана, 24); Атанацковић је дуго размишљао шта ће све да каже и шта би могао одговорити на његова *истџо џолико* неочекивана *колико* дрска и подмукла питања. (И. Андрић, Омерпаша, 282); А виђене смо, зар не, *колико* оне, *џолико* већ и ми; бар толико. (СК, 301; Бошко Петровић); итд.

Наведене поредбене клаузе еквивалентности с постпонираном (и још непотпуном) зависном клаузом, заправо су на граници сложених реченица којима се изражава еквивалентност и оних којима се изражава уједначеност, и чак су ближе овим другим (в. т. 4.2.1.1.), јер сложена реченица губи карактер дводијелности, постајући једнодијелна пошто

експлицира значење катафорски употријебљеног количинског интензификатора (*истио*) *што*лико.

4.1.3. Као што се види, поређене по једнакости које се остварује као значење еквивалентности може представљати: или а) квалитативну еквивалентност, или б) квантитативну еквивалентност. Да ли је у питању квантитативна или квалитативна еквивалентност, лако се разазнаје већ по врсти замјеница и замјеничких прилога који улазе у састав корелативних везника којима се обиљежава квантитативна или квалитативна еквивалентност. Уколико су корелати у везнику квалитативне замјенице или прилози, у питању су конструкције са значењем квалитативне еквивалентности; а ако су саставни дијелови корелативног везника количинске замјенице или количински прилози, у питању су конструкције са значењем квантитативне еквивалентности. Пошто граница између категорије квантитета и категорије квалитета није оштра, него те двије категорије интерферирају и прерастају једна у другу²¹, те се двије категорије могу комбиновати и на формалном плану, тако да у једној зависносложеној реченици значење еквивалентности може да буде изражено истовремено и као квалитативна и као квантитативна еквивалентност, чему је најбоља потврда слједећи примјер:

(26) *Како је и колико* кнежева веза са супругом стабилна, *иако* се и *што*лико подгријавала нова романса. (Р. Љушић, 131).

4.1.4. Мада обје потпадају под поредбене реченице којима се изражава једнакост, ипак се поредбене *пропорционалне* и поредбене *еквивалентне* реченице битно разликују. Основна разлика је у томе што пропорционалне реченице нужно подразумевају реализацију двају граматичких услова: а) пропорционалног везника, и б) компаративних облика прилога или придјева у обје клаузе, док реченице еквивалентности као нужан услов подразумевају само употребу корелативног квалитативног или квантитативног везника еквивалентности, с тим да су односни (корелативни) дио везника основне клаузе може бити само замјеница или замјенички прилог који упућују на »саговорника«, тј. само *иакав*, *иако*, *што*лики, *што*лико, а никако не могу бити замјенице или замјенички прилози који упућују на »говорника« или »предмет говора«, тј. не могу бити *овакав*, *онакав*, *овако*, *онако*, *оволики*, *оволико*, *онолики*, *онолико*, и сл. По тој особини поредбене реченице са значењем еквивалентности потпуно су подударне с пропорционалним поредбеним реченицама. И пропорционалне и поредбене реченице са значењем еквивалентности увијек

²¹ О међуодносу мисаоне и језичке категорије квалитета и квантитета в. у: М. Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Свјетлост, Сарајево, 1988, 41-43.

су дводијелне и паралелне. Управо због тога у принципу није могућа употреба зависне клаузе непосредно иза катафорског дијела корелативног везника из структуре основне клаузе (јер је то показатељ не дводијелности, него једнодијелности сложене реченице, пошто би тада зависна клауза експлицирала значење катафорски употријебљеног прилога или замјенице из структуре корелативног везника). Разлика између поредбених реченица са значењем еквивалентности и пропорционалних поредбених реченица могла би се одредити и на основу критеријума »динамичности« самог поређења: пропорционалне реченице увијек изражавају *динамичко поређење*, док реченице са значењем еквивалентности по правилу изражавају *статичко поређење*. Због тога у пропорционалним реченицама и јесте нужна употреба компаративних лексема у обје клаузе, док је таква употреба искључена у реченицама са значењем еквивалентности. Из тога даље проистиче да пропорционалне реченице по правилу одражавају »рекурзивност« поредбене релације, док реченице са значењем еквивалентности обиљежавају »уникатни« поредбени однос.

4.2. У значењу пропорционалности и значењу еквивалентности не исцрпљује се у потпуности значење поређења по једнакости. Могло би се чак рећи да најфреквентнији модели поредбених конструкција којима се изражава једнакост у српском књижевном језику не изражавају ни пропорционалност ни еквивалентност. Тај најубичајенији тип поређења по једнакости овдје ћемо, условно, звати: *уједначеност* (или *једначијост*). У негативном дефинисању, уједначеност бисмо могли одредити као свако поређење по једнакости које није пропорционалност или еквивалентност.

Поређење по једнакости у значењу *уједначености* такође може бити или квалитативно или квантитативно зависно од тога да ли квалитативне или квантитативне лексеме улазе у састав корелативног везника.

4.2.1. Квантитативну уједначеност имамо у свим оним случајевима у којима квантитативном анафорском антецеденту као интезификатору особине у структури основне клаузе »одговара« квантитативни придјев или прилог којим започиње поредбена зависна клауза. А то може бити модел квантитативне односне реченице с корелативима *ОНОЛИКИ ... КОЛИКИ*:

(27) Ако тражиш истину с љубављу, и ради љубави, она ће ти се показати у *оноликом* сјају лица свога, *колики* можеш поднети а да не изгориш. (Н. Велимировић, 11); и сл.

4.2.1.1. Умјесто количинских замјеница, неупоредивно се чешће као везивни корелати реализују пандански количински замјенички прилози; дакле, поредбене реченице у форми *ОНОЛИКО/ТОЛИКО...КОЛИКО*:

(27а) Васина главна мисао је у овоме: да ли изгледа онако достојанствено и *онолико* строго *колико* је потребно за једног царског »редарственика«? (И. Андрић, Јелена, 64); Људи су *онолико* битни *колико* су испуњени

Богом. (Н. Велимировић, 59); Човек вреди *онолико колико* успије причом да обухвати. (Р. Братић, Страх, 145); Најбоље би било у државној служби. Не треба ти никаква способност, не претржеш се, не стрепиш од губитака, а добитака имаш *онолико колико* умијеш. (М. Селимовић, 75); И као што је говорио камилар, умрети сутра је *истио толико* добро *колико* и умрети било ког другог дана. (Р. Татић, 105); Она служи да се свет схвати *истио онолико колико* и било која друга ствар на овом свету (Р. Татић, 121-22); Не заводите се немачким лажима, јер су они *истио толико* ваши непријатељи *колико* и српски. (М. Вучковић, 55); Нико никоме не може натоварити *толико* муке *колико* човјек сам себи. (М. Селимовић, 43); Наше очи, саме по себи, виде *онолико колико* и наше наочари. Наше уши, саме по себи, чују *онолико колико* и метална слушалица на њима. Наш језик, сам по себи, говори *онолико* смислено *колико* и клатно у звону. (Н. Велимировић, 5); Када мајка омрзне своје дете, она чини само *онолико колико* по закону мора да чини. (Н. Велимировић, 54); ... био је мртав *онолико колико* сам ја желео да будем. (В. Стевановић, Тестамент, 135); ... не стрепиш од губитака, а добитака имаш *онолико колико* умијеш. (М. Селимовић, 75); итд.

У свим наведеним примјерима сложена реченица није дводијелна него једнодијелна: зависном клаузом експлицира се квантитативност задата катафорски наведеним антецедентом у структури основне клаузе. Катафорски антецедент као корелат количинској поредбеној ријечи на почетку зависне клаузе готово задаје својом интензификаторском улогом навођење зависне клаузе у експликативном количинском значењу. Исти случај је и са сложеним реченицама у којима је редукован катафорски корелатив (толико, оволико, онолико), као нпр.:

(27 б) Бранио се од муха и комараца *колико* је могао. (И. Андрић, Јелена, 187); Лична човекова срећа вреди барем *колико* и трон. (Р. Љушић, 133); Да је језик наш звучан као клатно у звона, без душе он би говорио *колико* и клатно говори. (Н. Велимировић, 6); У води је, кажу, снажан *колико* на копну плашљив. (Р. Братић, Зима, 47); ...после им је лако *колико* је нама тешко. (В. Стевановић, Тестамент, 60); Он је давао аги отприлике *колико* му припада. (И. Андрић, Јелена, 42); итд.

4.2.1.2. Поредбене реченице за једнакост којима се изражава уједначеност могу поређење темељити на уједначавању *квалиџетта* суодносних (поредбених) појмова. Тако се нпр. квалитативна уједначеност може изразити *односно* реченицом с корелативним везивним елементима *ОНАКАВ (ОВАКАВ/ТАКАВ) ...КАКАВ*:

(28) Он [Христос] није постао неком еволуцијом, но ускочио је у огањ земаљског живота *онакав какав* је од вечности. (Н. Велимировић, 134); *Какав* је човек, *онаквога* (га) природа собом и приказује. (Н. Велимировић, 33); итд.

4.2.1.2.1. Неупоредиво се чешће наведени модел односне реченице, само сад адвербијалне, остварује у форми с панданским прилозима корелаторима у саставу суодносног везивног споја: *ОНАКО (ОВАКО/ ТАКО)...* *КАКО* или пак као комбинација катафорског придјева и »анафорског« прилога у везничком корелативном споју – *ОНАКАВ ... КАКО*:

(29) ...гледам на свет *онако како* бих желео да се ствари одвијају. (Р. Татић, 48); Али ће доћи иза мене бољи од мене, па ће паметније свиђати рачуне, *онако како* ни агама ни Котарској области неће бити мило. (И. Андрић, Јелена, 73); ...тада (ће) одједном изићи, оклонити се, завапити *онако како* пише у молби. (И. Андрић, Јелена, 60); ...радња је тачно *онаква како* сам ја то желео. (Р. Татић, 62); У њеној уздржаности откривала сам став да нисам замишљена *ијачко како* сам се понашала. (М. Вуковић, 21); Побожна је само споља, *онако како* је научила на грешном ромејском двору (В. Стевановић, Тестамент, 11-12); Он је просто наставио *онако како* му се пружила прилика или *како* су га срећне околности подариле. (П. Угринов, 353); У почетку је ишло *онако како* смо сви жељели. (М. Вуковић, 105); итд.

У свим наведеним и сродним примјерима катафорски корелатив служи као интензификатор и својеврски »пилон« зависној клаузи, тако да она првенствено експлицира значење тог катафорског пилона, а тек преко њега успоставља везу с предикатом основне клаузе. Али готово увијек је у оваквим сложеним реченицама могуће редуковати катафорски корелат, тако да као везивни елемент буде експлициран само начински прилог *како*. Тада постаје самоочигледно да поређење по једнакости у значењу уједначености добија вриједност начина, јер се путем поређења одређује начин вршења радње основне клаузе. Дате зависне поредбене клаузе зато увијек – и с експлицираним корелатом – имају *поредбено—начинско значење*. А то *поредбено-начинско значење* још се јасније уочава у примјерима са елиптираним корелатом из структуре основне клаузе, тј. у поредбеним реченицама са значењем уједначавања у којима је експлициран само замјенички прилог *како*, као нпр.:

(29 а) Нису створили рај, али су живот уредили *како* се најбоље може. (М. Селимовић, 275); ...онда је наредио да се овај сахрани *како* се владари сахрањују. (М. Вуковић, 120); Ући ће *како* и остали улазе. (И. Андрић, Јелена, 172); Оптимистички – *како* доликује човеку садашњерм – срљам напред.

(В. Стевановић, Горча, 211); Вратили су се у Лисабон истим путем којим су и дошли, *како* је предлагало друштво и чему се Бајрон раније толико противио. (И. Андрић, Јелена, 252); Живите и борите се *како* најбоље умијете. (И. Андрић, Ех ponto, 24); Био сам миран и задовољан, *како* се може бити само у просторији која одговара свима нашим потребама. (И. Андрић, Јелена, 269); итд.

4.2.1.3. То *поредбено-начинско* значење уједначавања основно је значење сложених реченица с поредбеним везницима за једнакост *као што* и *као да*, који се најчешће реализују без суодносног катафорског корелатива. Разлика између та два поредбено-начинска везника једино је у томе што се везником *као што* изражава реално поређење по једнакости, а везником *као да* иреално поређење по једнакости:

(30) КАО ШТО

Напустила ме је *као што* је све напустила. (В. Стевановић, Тестамент, 5); Све у свему, живјели су *као што* се живи на неком усамљеном али богатом острву. (М. Вуковић, 41); Моји таласи су их носили *као што* носе своју пјену. (М. Вуковић, 147); О мостовима људи сањају *као што* сањају о лијепим дјевојкама. (М. Вуковић, 125); На борбе свијета ја сам гледао *као што* се с ведрa виса гледа на магле које се надбијају по долинама. (И. Андрић, Ех ponto, 8); итд.

(30 а) КАО ДА

Склапам очи *као да* спуштам завесу. (В. Стевановић, Горча, 160); Климао се напред-назад, *као да* ће пасти на нас. (В. Стевановић, Горча, 232); *Као да* тај мој мали унутрашњи трзај осети, погледа ме први пут испитивачки. (П. Угринов, 292); Оне су га гледале *као да* први пут виде живот, *као да* тек откривају да нису саме на овом свијету, и *као да* тек схватају да је све досад било досадно и бесмислено. (М. Вуковић, 104); итд.

Поређење по једнакости са значењем уједначавања изражава се и поредбеним везником *као кад*, и то онда када се за основ поређења узима какав временски моменат или ситуација, као нпр.:

(30 б) КАО КАД

Ни у чем се не опажа апсурдност данашњег друштвеног положаја *као кад* се ради о хљебу и жени. (И. Андрић, Ех ponto, 32); ...заблијеште се јуначке очи *као кад* се убече у сунчани заход. (Н. Вуковић, 81; С. М. Љубиша); Фочак се након два-три корака зауставио, и тапће ногама на мјесту, *као кад* варамо дјецу да трчимо тобоже за њима. (И. Андрић, Јелена, 122); Мислим да доље није жив стигао јер се негдје на

средици литице прекинуо *као кад* преломиш хљеб на пола. (М. Вуковић, 64); итд.

4.2.1.4. На основу анализе поредбених реченица за једнакост којима се једнакост представља као уједначавање, лако се закључује да се и уједначавање може темељити или на квантитативном или на квалитативном критеријуму. Уколико је основ поредбеног уједначавања квантитет, сложена реченица остаје искључиво поредбена; уколико је пак основ уједначавања квалитет, поређење добија статус начина, тако да зависна клауза постаје поредбено-начинаска. Оно што одваја поредбене реченице са значењем уједначавања од пропорционалних и еквивалентних поредбених реченица – првенствено је структурни статус сложене реченице: та је реченица, за разлику од пропорционалне и еквивалентне поредбене реченице, по правилу »једнодијелна«, јер зависна поредбена клауза експлицира значење катафорски употријебљеног квантитативног или квалитативног корелата из структуре надређене клаузе, или се пак непосредно односи на предикат надређене клаузе (то су прије свега поредбено-начинске клаузе). Осим тога, док у пропорционалним и еквивалентним сложеним реченицама поредбена клауза по правилу долази у препозицији (тј. испред надређене клаузе), у поредбеним реченицама уједначавања поредбена клауза најчешће долази иза надређене, тј. у постпозицији, јер код ње поредбено значење најчешће укључује и значење »експликативности«.

4.3. Проведена анализа сложених реченица којима се изражава *поређење по једнакости* показала је да се све те реченице на структурно-семантичком плану могу подијелити у три подгрупе: а) *пропорционалне*, б) реченице са значењем *еквивалентности* в) реченице са значењем *уједначавања*. У свима њима основ поређења по једнакости може бити или *КВАНТИТЕТ* или *КВАЛИТЕТ*. Пошто су квантитет и квалитет и као мисаоне и као језичке категорије међуусловљене, ниједан се од наведених подтипова поредбених реченица за изражавање једнакости не веже нити може везати само за квалитативни или квантитативни критеријум. Разлике између наведених подтипова поредбених реченица за једнакост у првом су реду структурне: сваки подтип има битне структурне диференцијалне црте. Тако пропорционалне поредбене реченице за једнакост уз присуство пропорционалног везника увијек у структури обију клауза имају компаративну форму придјева или прилога. Еквивалентне поредбене реченице искључују употребу компаративних облика лексема у обе клаузе, и увијек подразумевају специфична везивана средства која указују на паралелност, дводијелност и »истост« садржаја надређене и поредбене клаузе. Поредбене реченице с значењем уједначавања по правилу су једнодијелне, јер зависна клауза експлицира значење катафорски употријебљеног корелатива, или пак значење предиката управне клаузе.

Једино код поредбених реченица за уједначавање поређење може имати и статус начина, тако да поредбена клауза семантички може бити и поредбено-начинаска.

4.3. Због свега наведеног, сматрамо да свака количинска поредбена реченица, мада у себи садржи »клицу« значења пропорционалности, није у правом термиолошкоком смислу пропорционална реченица²². Јер, ако би се све количинске поредбене клаузе и сматрале пропорционалним, онда би се, с једне стране, морала разликовати три подтипа пропорционалности: а) чиста, граматикализована пропорционалност, б) пропорционалност као еквивалентност, и в) пропорционалност као »уједначеност«. А с друге стране, изван категорије пропорционалности остао би немали број конструкције које за основ пропорционалности немају квантитет него квалитет. Из свих тих разлога сматрамо да су пропорционалне само једна, строго граматички издиференцирана подгрупа реченица у оквиру поредбених реченица којима се изражава једнакост.

²² А све количинске поредбене реченице П. Мразовић и З. Вукадиновић, *нав. дјело*, 281, 544, 559. и 560. – сврставају под поредбене, наводећи сљедеће примјере за потврду: Јурили су по снегу *колико су само могли*; Хране смо узимали (онолико) *колико смо могли њонети*.; *Колико* се испочетка устезао, *штолико* је сад наваљивао да оде; *Што* је нада мања, (*што*) је вера већа.; И *уколико* је та граја бивала жешћа и бучнија, *уштолико* је њен глас постајао тиши; *Што* боље радиш, *више* ћеш зарадити.; Вода у потоку све живље жубори, *што* се више спуштамо с брега.; И *што* сам више морао пред светом о томе ћутати, *то* ми је теже било.; *Што* је чешће долазио, *то* му се овде више свиђало.; *Уколико* се час поласка више приближавао, *уштолико* је јаче осећао бол растанка.; *Што* је она вреднија, *то* је он лењи.; *Уколико* будете тачнији, *уштолико* ћете бити успешнији./ Бићете успешнији *уколико* будите тачнији.

У широком схватању значења пропорционалности, тј. у схватању пропорционалности као сваког поредбеног односа заснованог на суодносно „еквивалентних” квантитета, све би се наведене поредбене реченице заиста могле сматрати пропорционалним. Али се зато никако не може као исправна прихватити сљедећа констатација П. Мразовић и З. Вукадиновић, *нав. дјело*, 544: „Поредбене пропорционалне реченице са вишечланим субјунктором *већ према/ њо шоме* + *уиштина* реч сигнализирају да се радња надређене и радња подређене реченице на одговарајући начин *пропорционално* мења. Нпр.: *Већ њо шоме какоговори*, можеш закључити каква је то жена.; *Већ према шоме где си је срео*, можеш знати ко је и каква је.”

Ове и сродне реченице са наведеним субјункторима типа *већ њо шоме како*, *већ њо шоме где*, *већ према шоме кад*... никад не уводе поредбене реченице, па се не могу сврставати не само међу пропорционалне него ни међу поредбене реченице уопште. Овим субјункторима уводе се искључиво реченице са значењем узрока-критеријума; о узроку-критеријуму и наведеном типу реченица в. исцрпно у: М. Ковачевић, *Узрочно семантичко њоле*, 56-57. и 125-140.

Miloš Kovačević

PROPORTIONAL IN SYSTEM OF COMPARATIVE CONSTRUCTIONS WITH
MEANING OF EQUALITY

S u m m a r y

Subject to a detailed analysis in this paper, on a rich corpus from various functional styles of the Serbian standard Language, have been all the types of subordinate compound sentences with meaning of equality. The author separates three structural-semantic types of comparative clauses with meaning of equality: *proportional* comparative clauses (as, for example: *The more you learn, the more you know*), 2. comparative clauses with meaning of *equivalency* (as, for example: *Like father, like son; As much money - as much music*), 3. comparative clauses with meaning of standardizing (as, for example: *They looked at him as if they saw him for the first time; He works best he can*). Each of three quoted types of comparative clauses for equality have been analyzed both from the structural and semantic standpoint. All models of subordinate compound clauses are separated by which one expresses mentioned (sub)types of comparative meaning of equality and their semantic characteristics. Thus there were clearly separated in the paper the differential traits among mentioned semantic types of subordinate compound comparative clauses. The analysis has revealed that within the designation of the same comparative meaning of equality there exist significant traits both structural and semantic which provide for dissolution of that meaning to grammatically relevant subtypes.

